

Ю. Александрова,

аспірантка економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ ПІДГОТОВЧОЇ ЧАСТИНИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Однією з основних стадій цивільного процесу, у якій суд розглядає справи про позбавлення батьківських прав, — є судовий розгляд. Процесуальна діяльність суду на стадії судового розгляду справ спрямована на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб. Саме на цій стадії цивільного процесу в найбільшій мірі проявляються принципи цивільного судочинства, зокрема: змагальності сторін, диспозитивності цивільного судочинства, гласності судового розгляду, рівності усіх учасників процесу перед законом і судом, усності та безпосередності судового розгляду тощо, що гарантують для суду можливість встановлення фактичних обставин, що мають значення для справи, дійсних прав і обов'язків сторін, істини у справі та ухвалення правосудного рішення.

У доктрині цивільного процесуального права судовий розгляд поділяють на відповідні частини, кожна з яких характеризується характерними лише для неї завданнями та змістом. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав складається з наступних частин: 1) підготовчої частини; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення і оголошення судового рішення.

Теоретичним питанням змісту та завдань підготовчої частини судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав у літературі приділено недостатньо уваги. Висвітлення зазначених питань здійснюється зазвичай у загальних аспектах на сторінках під-

ручників з сімейного та цивільного процесуального права. Серед фахівців, які досліджували процесуальний порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав, необхідно відзначити О. С. Батову, М. А. Вікут, Л. А. Кондратьєву, Г. Я. Тріпільського, Є. І. Фурсу, С. Я. Фурсу та інших вчених.

У рамках даної статті особливий інтерес представляє аналіз питань щодо переліку та змісту процесуальних дій, які в сукупності складають підготовчу частину, та процесуальний порядок їх здійснення на стадії судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

Основним завданням підготовчої частини судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав є перевірка наявності умов, необхідних для розгляду і вирішення зазначеної категорії справ. Перелік процесуальних дій, які в сукупності складають підготовчу частину, та процесуальний порядок їх здійснення регламентований ст. ст. 163–172 ЦПК України.

У призначеній для розгляду справи про позбавлення батьківських прав часоловуючий, відповідно до ст. 163 ЦПК України, відкриває судове засідання і оголошує справу, яка розглядатиметься. Після чого секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі. Суд, у свою чергу, встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представника. У разі, якщо при розгляді справ про позбавлення батьківських прав приймає участь перекла-

дач, головуєчий, відповідно до ст. 164 ЦПК України, роз'яснює йому права та обов'язки і попереджає про кримінальну відповідальність згідно зі ст. ст. 384, 385 КК України. Після чого, згідно зі ст. 165 ЦПК України, із зали судового засідання видаляються свідки у відведені для цього приміщення та оголошується склад суду (ст. 166 ЦПК України), а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснюється особам, які беруть участь у справі, право згідно зі ст. ст. 20–25 ЦПК України заявляти відводи, що є гарантією об'єктивного розгляду справи. Справи про позбавлення батьківських прав, відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК України, розглядаються одноособово суддею, який є головуєчим і діє від імені суду.

Наступною процесуальною дією головуєчого у підготовчій частині судового розгляду є обов'язок щодо роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків, основні з яких закріплені у ст. ст. 27, 31 ЦПК України та вирішення можливих заяв та клопотань від осіб, які беруть участь у справі, шляхом постановлення відповідної ухвали. Після чого судом вирішується питання щодо можливості розгляду справи про позбавлення батьківських прав при наявному складі учасників.

Відповідно до абз. 2 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 року явка до суду є правом, а не обов'язком сторони у справі [1]. У зв'язку з чим виникає питання щодо можливої відсутності у судовому засіданні неповнолітньої особи відносно матері, батька якої вирішується питання про позбавлення батьківських прав. Вважаємо, що з урахуванням приписів ст. 171 СК України така відсутність є недопустимою. У кожному конкретному випадку неявки неповнолітньої особи у судові засідання суд повинен вирішувати питання щодо відкладення розгляду у справі відповідно до ст. 169 ЦПК України.

Чинне процесуальне законодавство не містить будь-яких спеціальних приписів щодо обов'язкової особистої участі відповідача у розгляді справ про позбавлення батьківських прав.

Г. Я. Тріпільський, відзначаючи важливість для належного встановлення обставин справи про позбавлення батьківських прав присутності обох сторін для дачі пояснень, зазначає, що у разі неявки відповідача, повідомленого належним чином про час і місце судового розгляду, якщо буде встановлено, що така неявка викликана байдужістю відповідача до дитини, суд повинен вирішити справу на підставі наявних у ній даних чи доказів та винести рішення [2].

Разом з тим у правовій доктрині звертається увага на спрощений підхід судів до розгляду справ зазначеної категорії. Зокрема, відзначається, що більшість справ цієї категорії розглядається без участі відповідача, без належного його повідомлення про час і місце розгляду справи, за відсутності відомостей про час і місце розгляду справи [3].

Проведений аналіз судових рішень, зокрема, Ізмаїльського міськрайонного суду в Одеській області за 2009–2011 рр. засвідчив, що за зазначений період із 51 проаналізованих — 25 справ про позбавлення батьківських прав розглянуто у порядку заочного провадження [4]. За результатами розгляду справ в усіх без виключення випадках вимоги позивача задоволені у повному обсязі. При цьому умовою заочного розгляду справ слугувала, як правило, неявка, іноді повторна неявка відповідача, сповіщеного про розгляд справи шляхом розміщення оголошення в газеті «Чорноморські новини» та відсутність повідомлення з боку відповідача про причини такої неявки. Умовою ж ухвалення заочного рішення Ізмаїльським міськрайонним судом Одеської області у справі № 2–4920/09 від 2 грудня 2009 року, відповідно до якого позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав задоволено повністю, стала неявка у судові засідання відповідача, повідомленого належним чином, який відбував покарання у Слов'яносербській виправній коло-

нії № 60 Луганської області за вироком Ізмаїльського міського суду Одеської області від 26.05.2003 року [5].

Проаналізована практика вирішення судами справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача викликає низку справедливих заперечень і ще раз підтверджує занадто спрощений підхід суду до розгляду названої категорії справ. Перш за все потребують зауважень умови, якими суд, як правило, оперує, обґрунтовуючи можливість розгляду справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача.

На законодавчому рівні умови проведення заочного розгляду справи закріплені у ч. 1, 2 ст. 224 ЦПК України, аналіз положень якої дає змогу дійти висновку, що такими умовами є: 1) неявка відповідача в судові засідання; 2) належне повідомлення відповідача; 3) відсутність поважних причин неявки; 4) відсутність прохання відповідача про розгляд справи за його відсутності; 5) згода позивача. Вирішуючи питання про можливість розгляду справ про позбавлення батьківських прав за відсутності відповідача слід звернути увагу на питання неявки відповідача та належного його повідомлення.

Серед різноманіття можливих причин неявки відповідача у справах про позбавлення батьківських прав неабиякий інтерес викликає та обставина, коли відповідач не з'явився до суду, оскільки взагалі не знав про пред'явлений до нього позов. Ч. 9 ст. 74 ЦПК України передбачає, що відповідач, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликається в суд через оголошення у пресі. З опублікуванням оголошення відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи. У науці цивільного процесуального права назване правило пов'язують з процесуальною фікцією, адже в цьому випадку і суд, і позивач розуміють, що відповідач дійсно може не знати про пред'явлений позов, але законодавець у такому випадку свідомо допускає можливість розгляду справи у відсутності відповідача [6].

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» звертає увагу на те, що повідомлення про виклик відповідача через оголошення в пресі не буде належним, зокрема, при неявці відповідача в судові засідання, коли відоме його місце проживання.

У зв'язку з чим аргументовано видається точку зору Д. Д. Луспенника, який вказує на недопустимість зловживання нормою ч. 9 ст. 74 ЦПК України і вважає, що оголошення в пресі не можна давати, коли, наприклад, відповідач злісно не з'являється до суду чи не отримує судову повістку або коли він деякий час відсутній за місцем проживання, а лише в тому випадку, коли він знявся з реєстраційного обліку за місцем проживання, є рішення суду про визнання його таким, що втратив право користування житлом за певною адресою [7].

При запровадженні інституту заочного розгляду справи законодавець ставив за мету попередження тяганини при розгляді справ і зловживання з боку відповідача. При практичній реалізації норм про заочний розгляд справи нерідко відбувається зловживання з боку суду, що знаходять свій вияв у формальному підході до вирішення питань щодо неявки відповідача у судові засідання та належного його повідомлення. Так як на сьогодні інститут заочного розгляду справи набув широкого вжитку у практиці, в тому числі і при розгляді справ про позбавлення батьківських прав, повна відмова від нього не є доцільною.

Однак, варто пам'ятати, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на батьків, які не виконують свої батьківські обов'язки, і у виняткових випадках суд може відмовити у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, попередивши відповідача про необхідність зміни ставлення до виховання дитини. У випадку ж заочного розгляду справи суд ухвалює заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, які, як правило, надані лише по-

зивачем, а це, в свою чергу, не надає можливості для суду справедливо, неупереджено, повно і всебічно з'ясувати обставини справи та дослідити докази. Вважаємо, що у кожному конкретному випадку при вирішенні можливості заочного розгляду названої категорії справ суд повинен підходити надзвичайно обережно та виважено, враховуючи інтереси дитини та визнаючи пріоритетним право кожної дитини на проживання в сім'ї та на піклування батьків.

Відповідно, у разі, коли суду відоме зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи відповідача у справах про позбавлення батьківських прав, він не може давати оголошення у пресі про виклик відповідача у судове засідання на підставі того, що відповідач злісно ухиляється від явки до суду і, в подальшому, з урахуванням неявки такого відповідача не повинен вирішувати справу у порядку заочного провадження. Явку відповідача у справах про позбавлення батьківських прав, коли є достатні дані щодо його зареєстрованого місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи, пропонуємо визнати обов'язковою. У кожному випадку такої неявки суду доцільно вирішувати питання про відкладення розгляду справи відповідно до ст. 169 ЦПК України, з подальшим застосуванням заходів процесуального примусу, зокрема, приводу. У даному контексті викликає неабиякий подив висловлена у літературі точка зору, що «...відкладення судового розгляду через неявку відповідача (відповідачів) у судове засідання в більшості випадків є невинуватим, оскільки істотних доказів у заперечення позовних вимог позивача, які б вплинули на зміст рішення суду, він може і не мати, і це лише створює перепони для своєчасного розгляду справи протягом розумного строку...» [8]. Таке твердження не є обґрунтованим та не відповідає основним засадам здійснення цивільного судочинства.

У контексті досліджуваних питань потребує з'ясування і можливість розгляду судом справи за відсутності ор-

гану опіки і піклування та прокурора. Згідно з ч. 3 ст. 45 ЦПК України органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України участь органу опіки та піклування при розгляді судом спорів щодо позбавлення батьківських прав є обов'язковою. Частина 5 зазначеної статті закріплює правило, згідно з яким орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо розв'язання спору. Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей [9].

Незважаючи на наявність законодавчих приписів щодо обов'язкової участі у справах про позбавлення батьківських прав органів опіки та піклування, у судовій практиці є непоодинокими випадки розгляду і вирішення названої категорії справ за відсутності даного органу.

Так, згідно з рішенням Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим від 13 жовтня 2010 року у справі № 2-3980/10 у задоволенні позову ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав відмовлено у зв'язку з досягненням позивачем вісімнадцятирічного віку та, відповідно, втратою статусу дитини [10]. Із матеріалів справи вбачається, що представник служби у справах дітей у судове засідання не з'явився, надіславши до суду заяву про розгляд справи за його відсутності, що, як вбачається, не відповідає основним засадам цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ.

Аналіз судової практики засвідчив непоодинокі випадки залучення судами до розгляду справ про позбавлення батьківських прав прокурора, участь якого визначається як обов'язкова.

Так, Артемівський міськрайонний суд Донецької області, за участю прокурора Підлуцького А. М., представ-

ника органу опіки та піклування Артемівської міської ради, розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу № 2-7929/2009 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав відносно дітей: ОСОБА_3, ОСОБА_4, ухвалив рішення від 2 грудня 2009 року про задоволення позовних вимог у повному обсязі [11]. Із матеріалів справи вбачається, що при ухваленні рішення судом було прийнято до уваги, зокрема, висновок прокурора, який вважав за доцільне позбавити ОСОБА_2 батьківських прав, та висновок органу опіки та піклування щодо доцільності такого позбавлення. Відповідно, практику щодо залучення до участі прокурора при розгляді і вирішенні справ про позбавлення батьківських прав для подання висновку вважаємо правильною.

У зв'язку необхідністю обов'язкової участі органу опіки та піклування, прокурора при розгляді справ про позбавлення батьківських прав у разі їх неявки у судові засідання вважаємо доцільним вирішення судом питання щодо відкладення розгляду справи відповідно до ст. 191 ЦПК України.

Отже, порядок здійснення процесуальних дій на стадії судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав у підготовчій частині чітко визначений нормами цивільного процесуального законодавства. За результатами аналізу змісту окремих процесуальних дій виявлено спрощений підхід судів до розгляду справ зазначеної категорії справ. Запропоновано визнати обов'язковою під час судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав явку неповнолітньої особи — позивача у справі, органу опіки та піклування, прокурора, а також відповідача, коли є достатні дані щодо його зареєстрованого місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи. Названі запровадження, як вбачається, сприятимуть удосконаленню правозастосовної практики при вирішенні зазначеної категорії справ та слугуватимуть додатковою гарантією ухвалення правосудного рішення у справі.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав, підготовча частина судового розгляду, завдання підготовчої частини судового розгляду справ, заочний розгляд справ про позбавлення батьківських прав.

У статті визначаються завдання підготовчої частини судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав, перелік процесуальних дій, які у сукупності складають підготовчу частину судового розгляду зазначеної категорії справ, та аналізується їх зміст.

В статье определяются задачи подготовительной части судебного рассмотрения дел о лишении родительских прав, перечень процессуальных действий, которые в совокупности составляют подготовительную часть судебного рассмотрения указанной категории дел, и анализируется их содержание.

In this article the problems of a preparatory part of judicial review of affairs about deprivation of the parental rights are defined. Also the list of procedural actions which are in total make a preparatory part of judicial review of the specified category of affairs and their maintenance are analyzed.

Література

1. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня року 2009 № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=0002700-09>.
2. Тріпунський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав / Г. Я. Тріпунський // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова. — О. : Фенікс, 2007. — Вип. 32. — С. 136.
3. Олійник А. С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських

прав, встановлення опіки та піклування над дітьми / А. С. Олійник // Судова апеляція. — 2009. — № 2. — С. 133.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reestr.court.gov.ua/>

5. Архів Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області // справа № 2-4920/09.

6. Навроцька Ю. В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України : монографія / Ю. В. Навроцька. — К. : Юрінком Інтер, 2009. — С. 47.

7. Луспенік Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспенік. — Харків : Харків юридичний, 2006. — С. 260-261.

8. Олійник Н. В. Окремі питання заочного розгляду цивільних справ / Н. В. Олійник, В. Я. Киян // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 4. — С. 66.

9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 76. — Ст. 2561.

10. Архів Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим // справа № 2-3980/10.

11. Архів Артемівського міськрайонного суду Донецької області // справа № 2-7929/2009.